

ניירישום

רישום מתוך התבוננות בדגש על מצע הנייר

מרצה: נורית וולק; מטפלת באמנות בפנימית 'נווה צאלים'- פנימיה פוסט-אשפוזית לבני נוער. מרצה במכללה לאמנות וחברה ASA.

הרצאה זו ניתנה במסגרת יום העיון השנתי של המחלקה לטיפול באמנות בבית ברל:

'הנייר סובל הכל' (תשע"ט, ה-15.3.19)

'נווה צאלים' הינה פנימיה פוסט אשפוזית ובית- ספר לחינוך מיוחד. הפנימיה מיועדת לבני נוער עם הפרעות נפשיות קשות עם רמת אינטליגנציה ממוצעת ומעלה. המסגרת מהווה מרחב חיים טיפולי-חינוכי-לימודי.

בפנימייה ניתנים טיפולים באמצעות תנועה, חושים, מוזיקה, אומנות, גינון, בעלי חיים, בישול ועוד. הלמידה מתקיימת במרכזי למידה בתחומים שונים בהם מתקיימת למידה אישית וקבוצתית. מרכז אמנות הוא מרכז 'חומר וצבע' ובשפת הנערים והנערות 'חומ"צ" פתוח כארבעה ימים בשבוע ופועל בפורמט 'סטודיו פתוח' ברוב שעות היממה. בנוסף לסטודיו הפתוח, במרכז פועלות קבוצות שונות ומתקיימים מפגשים פרטניים וקבוצות הורים.

אציג כאן את קבוצת 'הרישום מתך התבוננות' בהתמקדות ב'נייר' במשמעות השכיחה שלו והלכאורה טרוויאלית- נייר כמצע לרישום. קבוצת רישום מתוך התבוננות פועלת כ-11 שנים במרכז.] על 'רישום מתוך התבוננות' תוך התמקדות בחוות הרישום של הני הנוער, מקווה שיהיה ניתן לקרוא בקרוב במאמר:

Between Me and the Object: Adolescents Perspectives on Drawing from

Observation], על פי מחקר שערכתי עם דוקטור עדי ברק מבר אילן ודר' דני יניב מאוניברסיטת

חיפה.]

בניירישום אתרכז בשלושה הבטים לגבי הנייר כמצע לרישום:

1) **נייר-ספר הסקיצות** : רצפה חושית: אחזקה חיצונית אחזקה פנימית

בין ביטוי ספונטני לביטוי מתוכנן.

האפשרות להיות קרוב לעצמי: פעולת הדפדוף- העלעול, האיסוף,

התלישה...

(2) נייר- חומר: המפגש עם הרצפה, המצע כקטליזטור לחומרי נפש.

(3) נייר- צורה, גבול מסגרת: הנייר כמייצר גבול: קצוות

איזה גבול הרושמים מייצרים לעצמם

התייחסות לכפולת הדף: continuity, נוכחות, לקיחת מקום.

•

1) ספר הסקיצות- התחלה

לקבוצת רמ"ה מגיעים נערים ונערות המגלים עניין באמנות ובאופן ספציפי ברישום, ושלאחר התנסות של כמה מפגשים בוחרים להמשיך בקבוצה. ההתחייבות לתהליך מתחיל בהצהרת כוונות ליחסים לטווח ארוך, כלומר לפחות עד סוף השנה, וכתגובה לכך הם מסומלים באמצעות 'ספר הסקיצות' הניתן על ידי מנחות הקבוצה.

קבלת 'ספר הסקיצות' מסמן את כרטיס הכניסה לקבוצה ומעבר לכוונה ולהתחייבות הוא מעורר ציפייה. קבלת הספר מסמן לרושמים המתחילים 'נכנסת למועדון החברים' או 'אסכולת המתלמדים' 'הנך ממשיך היסטוריה ארוכה'. הספר נושא בתוכו אמביוולנטיות והוא מצע לתנועה שאנו המטפלות מעודדות ממשחק, משחרור - לעבודת עומק, מעבודה רישומית מהירה ספונטאנית לעבודה מאומצת הדורשת ריכוז גבוהה ועוד.

מעטפת הספר, שחורה וקשיחה ובתוכה הדפים, תפקידה, החזקה חיצונית, עיטוף עורי מגן לדפים הפנימיים. הספר עצמו הוא מצע חושי (בדומה ל'רצפה החושית' על פי אוגדן): העמדה האוטיסטית מגעית).

ספר הסקיצות עד למאה ה-19 היה כזה האוגד בתוכו תרגילים, העתקים והכנות קודמות לתוצר האמנותי המוגמר השלם, הכנת התשתית, לימוד וחקירה. במשמעות שהחלה להתפתח מהמאה ה-19

החל לקבל תואר יצירה בפני עצמו. התפיסה הראשונה כי שרטוטים חזותיים שימשו כטיוטות מחוספסות של אמנים מקצועיים נשתמרה במידה מסוימת, אך מתחילת המאה ה-19 החל גל אופנתי המתייחס דווקא לסקיצה (אגב גם לשירה ולא רק באמנות החזותית) כדבר עצמו תוך השתרשות התפיסה כי **התהליך במרכז ולא דווקא התוצר**. נראה היה כי פתאום ערכים כ'ספונטאניות' או ייצוגה של ההתרשמות המיידית החלו לקבל מקום בשיח האמנותי (Byerly, 1999).

בספרי הסקיצות של רמ"ה מיוצג המתח בין שני קצוות אלו (בין תוצר לתהליך) הם יכולים לכלול תרגילי רישום והתבוננות, אך גם ימצאו בהם דימויים פנימיים ספונטאניים או שרבוטים ללא קשר להנחיה המוצעת בקבוצה. דפדוף בספרי הסקיצות של הרושמים בשנה הנוכחית גרמו לי לחשוב כי יש דבר מה יותר אישי וייחודי בכל ספר וספר בשנה זו, וכי רושמים רבים משתמשים בהנחיה הניתנת כאמצעי לחיפוש והבעת גישה אישית. (דפדוף שכזה יכול לתת גם למטפל אינדיקציה לגבי נטיות, ותמות בקבוצה).

ספר הסקיצות, שחור, בעל נוכחות, עב דפים ומייצג קבלה למועדון חברים רציני, אך בו בזמן הוא 'ספר סקיצות' הוא ספר שמראש מזהיר על עצמו ככזה המעודד תהליכים, תוצרים ללא גימור וניסיונות מוצלחים או לא.

תנועה בין מימד 'תוצר' לבין מימד 'תהליך' בנייר ספר הסקיצות ניתן לראות בתנועה המתרחשת בין רישום מתוכנן לבין רישום ספונטני. דוגמא לתנועה זו ניתן לראות באחד המפגשים בהם הצענו לרושמים להתבונן במנעד האפורים בתמונות ממגזינים ישנים ולעשות שימוש בהתבוננות זו כנקודת יציאה לרישום. הנטייה הראשונית היתה לכאורה להתבונן בתצלום ולנסות להעביר את הגוונים לרישום אולם מספר רושמים נטו להשתמש בנייר המגזין עצמו כחומר רישומי-קולאז' רישומי, שהונח על גבי עמודי הספר. באופן כזה היו מודעים להנחיה אך מראש השתמשו בה באופן ספונטני המותאם יותר לעכשיו שלהם.

ספר הסקיצות מאפשר דפדוף והתייחסות לתהליך במובן המתמשך שלו. הוא מאפשר continuity . אך המשכיות זו היא לא דווקא לינארית, אין בה התחלה אמצע וסוף. היא יכולה ליצור ספורדיות, מקריות, דילוגים, הותרת דף ריק, התחלה מהאמצע והתחלה מהסוף. תלישה של דף מהספר מנכיחה דווקא **איון**-קריעה, הכחדה והעלמות. כי אם וכאשר גורעים/קורעים דף מהספר, נוכחותו של איבר חסר מורגשת וקשה להתעלם ממנו. במקרה בו ספר סקיצות שדפוי נתלשים ונקרעים בתדירות גבוהה, הספר נותר מצומצם בעל נוכחות דיקה. אפשר אולי לומר שבמקרים כאלה פונקציית ההחזקה של הספר עם כריכתו דמוית העור נכשלת ואולי אף ממחישה (הן לרושם והן למטפלות) את חווית ההעדר של גורם מלכד.

יצירת מרווחים חוריים בין דף לדף- כמוה כדליפה של חלקים לא רצויים . ביק מסבירה כי חלקי האישיות של התינוק, שטרם הובחנו מחלקי גופו, נחווים בתחילה כחסרים גורם מלכד, ועליהם להיות מוחזקים יחד על ידי העור המתפקד כגבול. היא מוסיפה שבכדי שיתפתח אצלו תפקוד של החזקה פנימית, הוא זקוק לאובייקט חיצוני שייתפס כמכיל, על מנת שיוכל להפנימו. (Bick, 1968) . פעמים קשה לרושמים לקבל 'חלקים לא רצויים' אלה והם נתלשים מדפי הספר. כאשר רושמים מצליחים להניח לרישומים בלתי רצויים להתקיים, הם מצליחים להרוויח בעצמם ולעצמם פונקציית החזקה. כאן, בדיאלוג בין הנייר, לבין הנייר המאוגד- הוא הספר, מתרחש תהליך של קבלה רכה (אם תרצו 'הכלה').

(2)

נייר- חומר

הדהוד חושי: מלבד נראות, קול, מגע.

סוג המצע: המפגש עם הרצפה, המצע כקטליזטור לחומרי נפש

עכשיו ארצה להפנות את תשומת הלב לאספקט אחר ביחסים בין רישום ונייר. ליצירת סימן רישומי אנו זקוקים לשילוש הקדוש: רושם- מצע- וכלי - (=אמצעי) רישום. הרושם יכול להחזיק בחתיכת הפחם אך כל עוד אין לו מצע לרישום עליו, הרישום איננו. כנ"ל לגבי כל אחד ממרכיבי השלשה. על כך יש הסכמה, השילוש הזה כל כך ברור מאליו שאין שואלים עליו והוא בעצם ייצוג היחסים הנפשיים שלנו בעולם הפיזי.

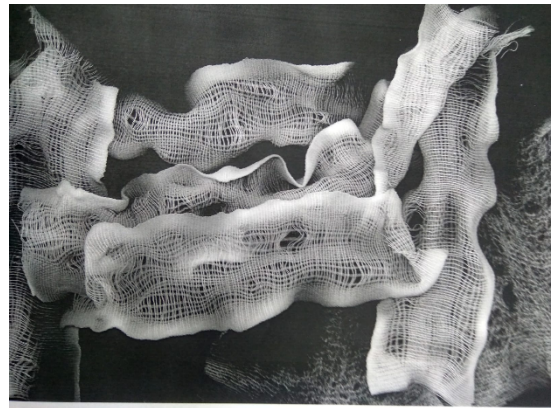
אנו נוטים לחשוב שאמצעי הרישום מייצג את 'החומר' אך רק המפגש של חומר עם חומר, במקרה שלנו חומר עם מצע חומרי מייצר משמעות חומרית. על כן, המפגש עם המצע הוא מפגש מהותי שמייצר 'שינויים בתחושת העצמי'.

בקבוצת רמ"ה אני מציעה להפנות את ההתבוננות של הרושמים למצעי נייר שונים, או בכלל למצע. הרושמים מעודדים לעבוד באופן משוחרר אבל גם להפנות את תשומת ליבם לתחושה מה מעורר כל מצע או מה מתעורר דרך המצע. לפעמים הערות על 'המצע' עולות כבר בתחילת ההצעה לעבודה או במהלך המפגש ופעמים רק בדיון בסיום המפגש.

כך למשל ניתן לראות בתרגיל בו הוצע להפנות את ההתבוננות לתחושות המתהוות על סוגי נייר שונים: נייר חום, נייר ניגוב, בריסטול שחור לעומת נייר ספר הסקיצות האורגינלי. בכדי להתמקד בתחושת המצע התמקדנו בדימוי רישומי אחד והפננו את תשומת הלב לתחושות העולות מביטוי של זה, על כל אחד מהמצעים.

הרושמים הביעו תחושות שונות כלפי מצעי הנייר. יש שהבחינו כי התוצר הרישומי התקבל באופן אחר על כל מצע ומצע ויש כאלה שהעידו שאינם חשים כלל בהבדל.

"הנייר הריק" (האמנם?): בתרגיל אחר סיפקנו נייר רישום שצולמה עליו תחבושת. הרעיון היה למצוא אופציה נוספת להתבוננויות כקונטרה לרעיון 'הנייר הריק', ולאפשר מצע המאפשר אסוציאציה תחושתית באמצעות ממד אסתטי: התחבושת המצולמת מאזכרת את התחושה של חומר 'תחבושת' או יוצרת טקסטורה כזו או אחרת. באופן כזה אנו נוגעים ברעיון בסיסי באמנות החזותית: כיצד מועברות לנו תחושות מגעיות פיזיות דרך ממדים אסתטיים?

דוגמא נוספת בתפיסת הנייר כחומר, ניתן לראות בתרגיל נוסף משבו אנו משתמשים בשקף צבוע בשחור. הרישום נוצר בגריעה וחריטה. הרושמים בקבוצה הנוכחית העידו על התחושה כי השקיעו עבודה פיזית קשה. נוכחנו לראות כי הרישום שדרש עכשיו כוח רב וריכוז מסוג אחר גרם לרבים מהרושמים לבטא תכנים אישיים יותר. בשיחה שנערכה בסיום המפגש העידו הרושמים כי הקושי הפיזי גרם לעבודה אינטנסיבית, לא רק פיזית אלא גם נפשית.

מילנר (Milner, 1957) מפנה את תשומת הלב למקצב הנוכה ברישום, הנוצר מתנועות הזרוע ותנועות העיניים, היא מפנה את תשומת הלב למקצבים פרימיטיביים כמציצה, פעולת מעיים, פטפוט וכו'... כאשר אנו באים לרשום ולחקור טכניקה אנו נוגעים במקצבים גופניים, חלקם ראשוניים. מילנר גורסת כי כאשר הקשב מופנה למקצבים ראשוניים שכאלה, יכול להתרחש שחרור שרירי. שחרור זה יכול לגרום לתחושה טובה, של קטרזיס, אך בו בזמן יכול לעורר תחושת הבלעות. ניכר שחלק מהרושמים חוו תחושות שכאלה, כאשר התנסו בסוגי מצע שונים. אין ספק שהשימוש במצעי נייר מסוגים שונים מעורר את החושים כמו גם את העיסוק במקצב פנימי מותאם, לא מותאם או מחפש והוא מפעיל את החושים ואת הגוף, אם את המישוש (אופן המגע בדף אם באופן ישיר ואם דרך האמצעי הרושם), אם את השמיעה (כאשר נשמעים מקצבים שונים וחיכוך אחר נוצר על גבי הנייר) ואם את קצב הלב והנשימה.

3 צורה מרחב: הנייר כמייצר גבול: קצוות

איזה גבול הרושמים מייצרים לעצמם

התייחסות לכפולת הדף: כמה מקום אני לוקח/ תופס (חצי עמוד, מניארטורה או

דבל ספרייד), נוכחות, הטבעה, מסגרת. כיצד הגבול מייצר נגיעה בחומרי נפש מגוונים.

נקודת מבט נוספת ואחרונה, שאני רוצה להצביע עליה בקונטקסט הנייר וקשורה אף היא לספר הסקיצות ולנייר כתחושה, מתייחסת לתפקידו של הנייר במתן גבול ומסגרת. מילנר (1987), במאמרה 'הפער הממוסגר', מצביעה על כמה תופעות ייחודיות מהותיות בדברה על רישום וחיבורו לתהליכים נפשיים. מלבד להופעת המקצב עליו דברתי קודם, היא מציינת כי ברישום מתעוררת התחושה כי יש אפשרות לקבל מהעולם החיצוני חתיכה שניתן לעצב- ישנו המרחב המוגבל שבתוך המסגרת. היא בהכרח מתכוונת למצע, לדבריה "לשולי הנייר ואפילו שולי הקיר". היא מוסיפה כי שמה לב שתחת תנאים אלה של שטח מוגבל, יכולה להתרחש פעילות ספונטנית. היא מדגישה את ההכרח בקיומה של המסגרת- אותה היא מכנה "הפער הממוסגר" ורואה את המסגרת ככזו המכננת יחסים בין הפנים לחוץ. " הפער הממוסגר" הוא זה שבו מופיע "הרצון" ליצירה ובו מתרחשת "חשיבה מהוררת", (במילים אחרות, מקום להיסח דעת, או מצב תודעתי של קשיבות כפי שנבע ממחקרנו).

דוגמאות לשימוש במסגרת תוך כדי תהליך של חשיבה מהוררת ניתן לראות ברישומים הבאים: הרישום הראשון מדגים תהליך בו מצע השקף השחור שגודלו המקורי היה נייר A4, הפך בסופו של דבר מרובע בגודל של $4/3$ ס"מ לערך. הרושמת במקרה זה חקרה במהלך הפגישה את המרחב, כשהיא חורטת בכיוונים שונים ובניסיונות שונים, ותוך כדי גזרה חלקים שונים שרשמה עד שלבסוף בחרה בפורמט המרובע הקטן בו יצרה רישום 'ספירלה בתוך ספירלה'. תוך כדי יצירה היינו עדים ליצירתו של פער ממסוגר שכזה, הן בתהליך והן כפי שבא לידי ביטוי בתוצר.

בעבודה רישומית אחרת, שוב נכנסה אותה רושמת ל'חשיבה מהוררת' ואפשרה לעצמה ליצור תוך קשיבות למקצב פנימי. ברישום זה רואים כיצד הרישום מתייחס לשוליו העליונים של הנייר. הרישום יוצר טקסטורה צפופה ומותיר חלל לבן מתחתיו, אך חלל הנייר אינו 'ריק' אלא מחזיק את הביטוי הקצבי שמעליו.

נקודת מבט נוספת כלפי הנייר - כמסגרת, ניתן לראות דרך אופנים שונים בהם הרושמים ממקמים את עצמם על מרחב הנייר. כמובן שלרוב המיקום על גבי המצע מתרחש באופן לא מודע ולא מתוכנן, אך כאשר אנו מתבוננים בסופה של הפגישה על הרישום, ולוקחים מעט מרחק, הרושמים מבחינים במיקומים השונים ביחס לגבול הנייר ונותנים משוב אחד לשני.

ברישום הראשון (מצד ימין), אחד הרושמים שמש מודל לרושמים בקבוצה, מסביב הוצבו קנקנים עם צמחים. ההנחיה הכללית היתה להתבונן ולנסות לתפוס משהו, ואולי גם מהסביבה לא רק מהמודל.

לאורך כל הפגישה הרושמת בחרה להתמקד בפניו של המודל, אך בעשר הדקות האחרונות בחרה לתאר ברישום את אחד הקנקנים, אותו רשמה בעמוד לצד הרישום הראשון. בסיכום הפגישה שאר הרושמים הפנו את תשומת ליבה של הרושמת לעובדה כי שני האלמנטים ממוקמים באותו המקום בדף: הם לכאורה מתייחסים אחד לשני, אך בו זמנית, מנותקים, זה מזה. סביבה אחת בדף אחד, השניה בדף הסמוך לו.

ברישום מצד שמאל רואים דמות אישה, טורסו, ממוקם באמצע הדף. קו הרישום יוצר כתם סביב הדמות. הדמות יוצאת מכתם באמצע הדף והמסגרת הלבנה של הנייר עוטפת את הדמות. הרישום ומעטפת המסגרת הרחבה ממחישה תחושת חמימות לצד תחושת בדידות. הדגשתי שלושה היבטים הנוגעים בנייר בהתייחס לרישום: ספר הסקיצות -נייר מאוגד, הנייר ושימושיו כחומר, והנייר כמספק מסגרת וגבול. אלה שלושה היבטים מהותיים לתהליכי רישום משמעותיים- הנמצאים בתנועה מתמדת על הציר שבין תוצר לבין תהליך.

ביבליוגרפיה:

אוגדן, ת'. הקצה הפרימיטיבי של החוויה. תל אביב: תולעת ספרים, 2008.
מילנר, מ. (1987). טירופו הכבוש של האדם השפוי: ארבעים וארבע שנים של מחקר פסיכואניטי. תולעת ספרים.

Bick, E. (1968). "The Experience of the Skin in Early Object-Relations". *International Journal of Psycho-Analysis*, 49, 484-486.

Byerly, A. (1999). Effortless art: The sketch in nineteenth-century painting and literature. *Criticism*, 41(3), 349-364.

Milner, M. (1957) *On Not Being Able to Paint*. (2nd edn.) London: Heinemann.